

УДК 364:[376+316.624]-056.45

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ

І. М. Трубавіна, В. І. Байдала

THE SOCIAL AND PEDAGOGICAL PREVENTION OF GIFTED STUDENTS' SUICIDAL BEHAVIOR

I. Trubavina, V. Baidala

Вивчено й удосконалено теоретичні засади проблеми соціально-педагогічної профілактики суїцидальної поведінки обдарованих учнів. За допомогою методів теоретичного узагальнення, системного аналізу та синтезу 1) визначено основні ситуації, що провокують ризик виникнення суїцидальної поведінки в обдарованих учнів; 2) обґрунтовано профілактичні заходи, спрямовані на усунення суїцидонебезпечних ситуацій для обдарованих учнів. Результати дослідження дають підстави стверджувати, що: 1. Основними ситуаціями, які можуть провокувати суїцидальну поведінку обдарованих учнів є: конфлікти в особистісній, навчальній сфері, сімейних відносинах, пов'язані з антисоціальною поведінкою суїцидента, станом психічного і фізичного здоров'я, матеріально-побутовими труднощами тощо. 2. Специфіка цих ситуацій для обдарованого учня полягає в тому, що скоєння обдарованими учнями суїцидів може бути обумовлено наявністю таких чинників як несподівана невдача, нездатність пережити почуття образи, сорому, почуття провини перед батьками, ставлення до своїх рішень як до єдино правильних, уражене самолюбство, втрата уваги, нерозділена любов, постановка завищених цілей, завищені вимоги з боку батьків, непереносимість ситуації програшу тощо. 3. Соціально-педагогічні профілактичні заходи з обдарованими учнями можуть здійснюватися в межах, як трирівневої, так і чотирирівневої моделей соціально-педагогічної профілактики суїцидальної поведінки. 4. У межах цих моделей загальні заходи профілактичного впливу спрямовані на широку аудиторію і передбачають просування цінностей здоров'я і життя шляхом розробки та впровадження різних освітніх програм, спрямованих на підвищення обізнаності про суїцид. Спеціальні заходи профілактичного впливу передбачають індивідуальну профілактику, яка реалізується за допомогою корегуючого, регулюючого, стримуючого впливу, спрямованого на конкретні прояви суїцидальної поведінки і чинники, що її провокують.

Ключові слова: девіантна поведінка, суїцидальна поведінка, суїцидонебезпечна ситуація, обдарований учень, заклад загальної середньої освіти, профілактика, соціальний педагог.

The article studied and improved the theoretical foundations of the problem of gifted students' suicidal behavior social and pedagogical prevention. With the help of a method of theoretical generalization, systemic analysis, and synthesis: 1) the main situations that provoke the risk of suicidal behavior in gifted students are identified; 2) the preventive measures aimed at eliminating suicidal situations for gifted students are substantiated. The research results

provide all reasons to state: 1. The main situations that can provoke gifted students' suicidal behavior are conflicts in the personal, educational, and family spheres, associated with antisocial behavior, mental and physical health, material and domestic difficulties, etc. 2. The specificity of these situations for a gifted student is that gifted students may commit suicide due to the presence of such characteristics as an unexpected failure, inability to survive resentment feelings, shame, guilt before parents, attitude to their decisions as to the only right ones, wounded vanity, loss of attention, inseparable love, setting high goals, high demands on the part of parents, intolerance to the situation of losing, etc. 3. Social and pedagogical preventive measures with gifted students can be carried out within both three-level and four-level models of social and pedagogical suicidal behavior prevention. 4. Within the framework of these models, general preventive measures are aimed at a wide audience and include the promotion of health and life values through the development and implementation of various educational programs aimed at raising awareness about suicide. Special preventive measures include individual prophylaxis, which is implemented with the help of corrective, regulatory, deterrent effects aimed at specific manifestations of suicidal behavior and the factors that provoke it.

Keywords: deviant behavior, suicidal behavior, hazardous suicide situation, gifted student, an institution of general secondary school education, prevention, social teacher

Постановка проблеми. Динамічні глобальні перетворення, характерні для сучасного суспільства, завжди пов'язані з розвитком інформаційних процесів, що, з одного боку, сприяє становленню і розвитку творчого й інтелектуального потенціалу особистості, а з іншого – обумовлює необхідність її пристосування до постійних життєвих змін, які потребують пошуку нових, незвичних для неї стратегій поведінки. Нездатність особистості швидко пристосуватися до таких змін призводить до виникнення кризової ситуації, яка може провокувати порушення емоційного стану, соціальної взаємодії, уявлень про себе, ціннісних орієнтацій. Такі негативно забарвлені особистісні зміни породжують виникнення антивітальних тенденцій, пов'язаних з негативним ставленням до життя. При тривалій кризовій ситуації та / або нездатності обдарованої особистості знайти шляхи її вирішення виникає ризик суїцидальної поведінки (Максименкова, 2013).

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я вірогідність смерті чоловіків / жінок віком від 15 до 60 років в Україні на 1000 осіб у 2016 р. складала 264 / 98 (World Health Organization). Рівень самогубств у країні на 100 тис. населення становить 16,8 осіб (Грущинська, 2018.03.26). Особливо вразливими у кризових життєвих ситуаціях є особи підліткового і юнацького віку (Максименкова, 2013). Відомо, що підлітки піддаються більшому ризику вчинити самогубство через специфічні ситуації, в яких вони опинилися, і специфічні проблеми, які перед ними стоять (Тисячна,

2012, с. 200). При цьому обдаровані діти перебувають у зоні підвищеного суїцидального ризику (Петрова & Холина, 2012, с. 156).

Концепція смерті у дитини наближається до концепції смерті дорослого десь у 11–14 років. Смерть для дитини є поняттям абстрактним, вона ніяк не пов'язує її ні зі своєю особистістю, ні з особистістю близьких. У дитини не сформоване уявлення, що смерть безповоротна. Вона вважає, що якийсь час її не буде, а потім вона знову повернеться. Через незрілість та відсутність життєвого досвіду навіть незначна конфліктна ситуація здається дітям безвихідною, а тому стає надзвичайно суїцидонебезпечною (Клікунас & Шиліна, 2017), що підкреслює особливу актуальність проблеми. У такому випадку застосування заходів соціально-педагогічного характеру щодо профілактики суїцидальної поведінки в учнівському середовищі, зокрема серед обдарованих учнів, є одним із важливих завдань закладів загальної середньої освіти. Додамо високі вимоги до дітей, а також навантаження щодо розвитку обдарованості і загальної середньої освіти водночас, що призводить до їх перевантаженості і втоми.

Актуальність проблеми також підтверджується складною економічною та соціально-політичною ситуацією в Україні, наслідком якої є сучасні виклики у вигляді посилення тривожних настроїв у суспільстві, страхів, розчарування (Ковальчук, 2014, с. 15). Усі внутрішньо переміщені особи мають психологічну травму, в дитячому середовищі спостерігається агресія, формується культура війни (Трубавіна, 2016). Обдаровані учні належать до здобувачів освіти з особливими потребами, їм потрібна увага педагогів не тільки щодо розвитку їхніх загальних і спеціальних обдарованостей, але й з типових вікових проблем соціалізації, проблем всебічного розвитку, проблем адаптації в дитячому колективі, новій громаді, у нових умовах життя тощо. Тобто проблем розвитку і соціалізації у них більше, ніж у дітей без обдарованостей. Усе це вимагає особливої соціально-педагогічної профілактики суїцидів саме в обдарованих дітей.

Аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Ми спираємось на теоретико-методологічні та психолого-педагогічні засади формування готовності педагогічних працівників системи освіти до роботи зі здібними та обдарованими учнями, здоров'язбережувальної компетентності, творчого мислення учнів та засвоєння ними принципів саморегуляції своїх емоційних станів. Ці аспекти розкриті дослідниками: Є. Артемоною (2014), Ю. Катилевською і

Є. Тиньковою (2016), Л. Максименковою (2013), М. Удовенко (2014), В. Ушмаровою (2014), S. Aslan і M. Yukay-Yuksel (2018), F. Uçar, M. Uçar і M. Çalışkan (2017) та ін.; положення щодо соціально-психологічних особливостей феномену суїцидальності та основних аспектів його профілактики представлені у дослідженнях: А. Габріелян (2019), В. Каневського (2014), П. Клікунас і А. Шиліної (2017), Є. Петрової й О. Холіної (2012) та ін.

У межах соціально-педагогічної роботи з сім'єю в кризі та розвитку в таких умовах дитини нами уточнено поняття «кризова ситуація», «складні життєві обставини» (Трубавіна, 2009); узагальнено і проаналізовано існуючі у світі 12 профілактичних підходів щодо девіантної поведінки дітей у соціально-педагогічній діяльності (Трубавіна, 2010); розроблено методичні рекомендації щодо вибору методів, форм і методик профілактики конфліктів в учнівському середовищі, зокрема, засобами медіації (Трубавіна, 2016), визначено сутність школи, дружньої до дитини, як засобу протидії жорстокості і булінгу в закладах середньої освіти (Трубавіна, 2019).

Дослідження ґрунтується на поглядах вчених і практиків щодо побудови рівневих моделей профілактичної діяльності відповідно до об'єкта впливу: О. Безпалько (2009), Т. Журавель (2013), В. Каневський (2014), З. Шевців (2012) та ін.

У контексті недостатньої вивченості проблеми профілактики суїцидальної поведінки обдарованих учнів у соціально-педагогічному аспекті, вважаємо необхідним на основі вивчення чинників і причин, які провокують ситуації ризику суїцидальної поведінки обдарованих учнів, визначити ці ситуації та означити напрями соціально-педагогічної профілактики, які застосовують у закладах загальної середньої освіти в роботі з такими дітьми.

Отже, **метою статті** є визначення суїцидонебезпечних ситуацій для обдарованої дитини та обґрунтування напрямів соціально-педагогічної профілактики їх запобігання.

Виклад основного матеріалу. Перехід України до нової освітньої парадигми характеризується увагою до розвитку інтелектуального і творчого потенціалу особистості, який розглядається як основа прогресу держави і суспільства. Обдаровані діти потребують створення середовища для прояву і розвитку своїх здібностей, їх підтримки і стимулювання,

профілактики різних негативних поведінкових відхилень, зокрема суїцидальних тенденцій і намірів.

У межах проблеми дослідження слід зазначити, що самогубства рідко виникають раптово, імпульсивно, непередбачувано або неминучо. Вони є останньою краплею в адаптації дитини, що поступово погіршується. Серед тих, хто має намір вчинити суїцид, більше половини тим чи іншим чином розкривають свої прагнення. Іноді це ледь вловимі натяки; часто ж загрози легко впізнаються (Клікунас & Шиліна, 2017).

З безлічі різних причин і мотивів суїцидальних вчинків серед підлітків і дітей виділяють такі, які провокують відповідні суїцидонебезпечні ситуації: *особисто-сімейні конфлікти* (несправедливе ставлення з боку родичів і оточуючих, розлучення і конфлікти батьків, перешкода до задоволення актуальної потреби, самотність, невдале кохання, брак уваги з боку близьких та оточуючих); *стан психічного здоров'я* (реальні конфлікти у здорових осіб, патологічні мотивування, обумовлені розладами психічної діяльності); *стан фізичного здоров'я* (соматичні захворювання, фізичні страждання); *конфлікти, пов'язані з антисоціальною поведінкою суїцидента* (побоювання судової відповідальності, страх покарання або ганьби); *конфлікти в навчальній сфері* (неспроможність, невдачі в навчанні, падіння престижу, несправедливі вимоги); *матеріально-побутові труднощі* та ін. (Тисячна, 2012, с. 201). Таким чином, всі сфери та умови життя дитини, по суті, можуть при несприятливому збігу обставин спровокувати суїцид. Тому увага соціального педагога має бути приділена не лише дитині, а й її оточенню, сім'ї, умовам її життя, розвитку і освіти. Сутність соціально-педагогічної діяльності тут виявляється якнайяскравіше: нівелювання та усунення негативних факторів розвитку і соціалізації дитини і підсилення позитивних чинників в інтересах дитини.

Окрім названих загальних причин і мотивів суїцидальної поведінки підлітків, слід розглянути ті, що характерні саме для обдарованих учнів зазначеної вікової категорії. Зокрема, несподівана невдача обдарованого підлітка, який звик до того, що ним усі захоплюються, нездатність пережити почуття образи, сорому і почуття провини за те, що «підвів» батьків, може спровокувати скоєння ним суїциду. Багатьом відмінникам властива звичка ставитися до своїх рішень як до єдино правильних та неухильно виконувати їх. При переживанні поразки ця особливість характеру часто підштовхує обдарованих учнів до відчайдушних кроків (Максименкова, 2013, с. 201). Є навіть термін у психологів – «синдром відмінника», коли діти все прагнуть

зробити на найвищому рівні, навіть не дуже важливі завдання і дуже засмучуються, коли не вдається бути відмінником у всіх сферах життя (Коцуба & Куришкіна, 2016; Проскурня, 2019).

Причинами суїцидальної поведінки часто виявляються уражене самолюбство, втрата цінної для підлітка уваги, страх «впасти в очах» оточуючих, нерозділена любов, постановка завищених цілей, непереносимість ситуації програшу тощо. В обдарованих учнів є «націленість» вчитися відмінно, тому часто спостерігаються підвищення роздратованості, порушення сну та інші зміни у поведінці. Жорстка мотивація провокує скорочення сну чи безсоння, низьку рухову активність, високий рівень занепокоєння і тривоги. У зв'язку з цим надмірні і часті навантаження обдарованих учнів можуть призвести до небажаних наслідків (Катилевская & Тинькова, 2016). Це означає на практиці постійний стрес і відсутність дитинства, дитина «перетворюється» на дорослу людину, яка боїться втратити свій статус і діяльність, живе дорослим життям, його проблемами, при якому відсутня безтурботність і наявна підвищена відповідальність за свої дії.

До неврозів, зривів, дезадаптації і врешті до суїцидальних спроб обдаровану дитину можуть довести батьки, які буквально заганняють її у «прокрустове ложе» своїх амбіцій і нереалізованих здібностей (Артемонова, 2014, с. 14). Насправді ж дитина має бути перш за все щасливою і жити власним життям, а не життям батьків. Категорія щастя є критерієм якості життя для населення, яке висунуло ООН, вона протилежна суїциду. Щаслива дитина не вчиняє самогубства.

З точки зору суїцидогенності В. Каневський (2014) виокремлює кілька типів сімей:

1. *Інтегровані та дезінтегровані.* Критерій такої класифікації – ступінь згуртованості. Можуть бути частково дезінтегровані сім'ї (в яких наявні мікрогрупи). Особливо суїцидонебезпечним є протиставлення одного члена сім'ї коаліції членів. У цій ситуації найчастіше характерна демонстративна суїцидальна поведінка з метою змінити становище в сім'ї.

2. *Гармонійні і дисгармонійні.* Критерій – ступінь психологічної, ціннісно-орієнтаційної відповідності між членами сім'ї. При цьому розрізняють природну і штучну гармонію; остання формується на основі зусиль і компромісів. Суїцидонебезпечна ситуація виникає тоді, коли один із членів сім'ї прагне нав'язати іншому свої звички, манери, поведінку, життєві орієнтації.

3. *Корпоративні та альтруїстичні.* Основний критерій цього поділу – ступінь комунікативності сім'ї як системи. Для корпоративних сімей характерне більше згуртування і підтримка, що надається один одному членами сім'ї. В альтруїстичних сім'ях психологічний і комунікативний вектор зміщується в бік соціального оточення сім'ї.

4. *Гнучкі і консервативні.* Консервативні сім'ї не можуть захистити своїх членів поза сім'єю.

5. *Відкриті та закриті.* Ступінь проникності кордонів сімейної системи, що лежить в основі такого розподілу, також накладає свій відбиток на специфіку суїцидальної поведінки. Так, у закритих сім'ях у разі виникнення суїцидального конфлікту всередині сім'ї «домінує» психологічна напруга, тому шукати підтримку доводиться поза сімейною системою.

6. *Авторитарні і демократичні.* В основі цієї типології лежить спосіб організації внутрішньосімейної структури: розподіл сімейних функцій, прав і обов'язків, стиль виховання дітей тощо. Демократичні сім'ї володіють, як правило, значними ресурсами профілактики суїцидальної поведінки (Каневський, 2014, с. 109–110).

Кризові ситуації у сім'ї посилюють ризик суїцидальної поведінки обдарованих учнів, оскільки криза всієї сім'ї обов'язково позначається на кожному з її членів (Трубавіна, 2009). Ці ситуації спричинюються низкою об'єктивних чинників, серед яких основними є: 1. Наявність у сімей складних комплексних проблем, що пов'язані із неможливістю виконувати всі функції; невиконання сім'єю однієї з функцій тягне за собою проблеми з виконанням усіх інших функцій. 2. Криза сімейних традицій, родинно-побутової культури; інтенсифікація розлучень, розпадань шлюбів; автономізація і нуклеаризація сім'ї; зростання кількості неповних сімей та сімей з нерідними батьками; насильство, жорстокість та ін. 3. Деградація шлюбно-сімейних стосунків; девальвація сенсу сімейного життя. 4. Розвиток негативних явищ у молодіжному середовищі тощо (Трубавіна, 2009, с. 48).

Враховуючи, що сім'я – основний фактор соціалізації і розвитку дитини, профілактика суїцидів має передбачати роботу з сім'єю. Тому особлива роль у профілактиці суїцидальної поведінки обдарованих учнів відводиться сім'ї і закладу загальної середньої освіти, в якому дитина проводить кожен день 5–7 годин. Так, найпотужнішими засобами такої профілактики є сімейна любов, турбота, піклування, розуміння і підтримка.

У свою чергу, школа, в якій учителі перебувають у безпосередньому тісному контакті з кожним окремо взятим учнем, його сім'єю, забезпечує збереження його належного фізичного та психічного здоров'я (Паук, 2011), дружність до дитини і її безпеку (Трубавіна, 2019).

Загалом можна виокремити такі типи суїцидонебезпечних ситуаційних реакцій дитини:

1. *Реакція депривації* – більш характерна для молодшого і середнього підліткового віку. Проявляється у втраті інтересів, пригніченні емоційної активності, скритності, мовчазності, негативних переживаннях. Її джерелом є жорстке авторитарне виховання.

2. *Експлозивна реакція* – більш характерна для середнього підліткового віку. Проявляється в афективній напруженості, агресивності, завищеному рівні домагань тощо. Джерелом виступає виховання у сім'ї, де ці реакції традиційні для дорослих. Мета суїцидальних дій у цьому випадку – прагнення помститися кривднику, довести свою правоту. Як правило, суїцидальні дії скоюються на висоті афекту. У постсуїцидальний період критика до своїх дій формується не відразу, зберігається опозиційне ставлення до оточуючих.

3. *Реакція самоусунення* – більш характерна для середнього і старшого підліткового віку. Проявляється в емоційній нестійкості, підвищеній сугестивності, залежності, несамотійності. Мета суїцидальних намірів – відхід від труднощів (Максименкова, 2013, с. 202).

У соціально-педагогічному аспекті ці реакції вимагають уваги до роботи з сім'ями дітей, педагогами, розвитку емоційно-вольової сфери дітей і емоційного інтелекту всіх учасників освітнього процесу, формування стресостійкості і самотійності у дітей, критичного мислення, позитивного ставлення до освіти і себе, до критики. Окремо стоїть питання соціального загартування обдарованих дітей методом проб та про тісний зв'язок обдарованих дітей з педагогом, тренером. Наставники мають дотримуватися педагогічної етики стосунків, оскільки дитина цим людям довіряє беззаперечно і психологічно залежна від них у багатьох питаннях.

У контексті соціально-педагогічної профілактики суїцидальної поведінки обдарованих учнів набуває значення вирішення проблеми їх перевантаження, яке можливе при постійному їх тренуванні у подоланні утруднень; диференційованому підході при визначенні складності завдань; організації оздоровчих заходів; включенні в режим дня тих елементів, які б попереджали втому, зміцнювали здоров'я і підвищували резистентність

організму. Мова йде про застосування здоров'язбережувальних і здоров'ярозвивальних технологій в освіті, формування культури здоров'я, для чого всі педагоги і батьки дитини повинні володіти основами педагогіки здоров'я. Не всі педагоги вивчали ці питання в закладах педагогічної освіти.

Як вважають дослідники (Катилевская & Тинькова, 2016), занепокоєння і тривожність щодо своєї несхожості на інших дітей потребує включення обдарованих учнів у програми соціально-психологічних тренінгів, які нададуть їм можливість зрозуміти себе і поведінку інших, навчитися ідентифікувати свої емоції і говорити про переживання, бути адаптованими в будь-яких соціальних умовах і переживати невдачі. Все це дозволить обдарованим учням зберегти їх природну допитливість, незалежність у діях, ініціативність і гнучкість у вирішенні проблем, швидкість у навчанні (Катилевская & Тинькова, 2016, с. 32). Знову мова йде про збереження дитинства і увагу до емоційно-вольової сфери дитини. Рекомендації, як це зробити на практиці, дають психологи.

Так, профілактика суїцидальної поведінки забезпечується здатністю педагогів і батьків визначати небезпеку реалізації суїцидальних дій на ранніх стадіях. Для запобігання суїциду, що необхідно: 1. Працювати над підвищенням самооцінки обдарованої дитини, допомогати їй у розвитку адекватного ставлення до себе. 2. Розмовляти з дитиною, ставити питання про її стан, вести бесіди про майбутнє, будувати плани. Ці бесіди обов'язково мають бути позитивними. Не треба порівнювати свою дитину з іншими дітьми – більш успішними, бадьорими, добродушними. 3. Зайнятися з дитиною новими справами. Кожен день дізнаватися щось нове, робити те, що ніколи раніше не робили. Внести різноманітність у повсякденне життя. 4. Якщо в підлітків спостерігається депресія, то необхідно звернутися за консультацією до фахівця – психолога, психотерапевта (Клікунас & Шиліна, 2017, с. 140). Враховуючи це, увагу педагогам рекомендується приділяти творчому підходу і внутрішньому світу, життєвим перспективам обдарованої дитини, її переживанням, що вміють робити не всі батьки, тому доцільною в соціально-педагогічному аспекті буде батьківська просвіта щодо усвідомленого батьківства.

Існує досвід профілактики суїцидів обдарованої дитини з боку соціального педагога закладу освіти. Так, у процесі здійснення профілактики суїцидальної поведінки обдарованих учнів соціальний педагог: 1) вивчає соціальне оточення обдарованого учня, проводить анкетування, активну профілактичну роботу з превенції суїцидальних

думок обдарованих учнів; 2) здійснює соціально-перетворювальну роботу з оточенням обдарованих учнів суїцидального ризику, а також профілактичну роботу (тренінги, акції) як з обдарованими учнями, так і їхніми батьками; пропагує позитивні життєві цінності; 3) прогнозує посилення негативних чи позитивних аспектів соціальної ситуації, вибудовує оптимальні шляхи соціально-педагогічної корекції обдарованих учнів із суїцидальною поведінкою (Габріелян, 2019). Таким чином, соціально-педагогічна профілактика суїциду має проводитися з учнем, його родиною, дитячим колективом; вона може бути індивідуальною, груповою масовою; є діагностичною, корекційною, соціально-виховною, просвітницькою, соціально-перетворювальною, організаційною.

При соціально-педагогічній профілактиці суїцидів, особливо при їх діагностиці, потрібна взаємодія батьків, педагогів, соціальних педагогів, однолітків дітей, система профілактики, що відповідає ідеям Нової української школи.

Що можуть побачити батьки: у першу чергу, зміни настрою, харчування, сну, ставлення до своєї зовнішності, самоізоляцію, інтерес до теми смерті (поява вдома літератури з цієї тематики, переписка в інтернеті тощо), небажання відвідувати школу, серйозні зміни у стані здоров'я (часті застуди, головні болі та ін.).

Що можуть побачити педагоги: зміна зовнішнього вигляду, самоізоляція під час урочної і позаурочної діяльності, недбале ставлення до свого шкільного приладдя (чого раніше не спостерігалось), різкі безпідставні спалахи агресії, малюнки на тему смерті, теми самотності, кризи, втрати сенсу життя у творах на вільну тему тощо.

Що можуть побачити однолітки: самоізоляцію, різкі перепади настрою (які не були властиві раніше), підвищену агресивність, аутоагресію (агресію, спрямовану на себе, у тому числі у висловлюваннях), зміну зовнішнього вигляду, інтерес до теми смерті (способів самогубства), зміну інтересів, зневіру і відчай та ін. (Профілактика суїцидального поведінки несповнолітніх, 2017, с. 29).

Тому взаємодія всіх учасників освітнього процесу на основі діалогу в інтересах життя і здоров'я дитини є нагальною і вимагає своєї організації.

Традиційно допомога під час суїциду передбачає модель з трьох елементів: превенція, інтервенція та поственція; іншими словами, превенція (профілактика), кризове втручання і подальший супровід, допомога (Каневський, 2014, с. 160). Профілактика буває первинна, вторинна,

третинна (Безпалько, 2009; Журавель, 2013; Трубавіна, 2009; Шевців, 2012). У нашому випадку вона виглядає таким чином:

Первинна соціально-педагогічна профілактика – найбільш масова і неспецифічна, її метою є становлення обдарованої особистості як соціально-адаптивної (функціональної) і перехід її до розвитку і функціонування, що забезпечує реалізацію прав, задоволення її потреб та інтересів. Соціально-педагогічна робота тут носить інформаційний характер щодо позитивної моделі життя, її прогнозування. Її завданнями є: вдосконалення конструктивних стратегій поведінки, життєвих умінь, які обдарована дитина, члени сім'ї вже мають, але не знають, як їх застосувати у незнайомій ситуації, що може призвести до кризи, насильства; навчання розпізнавати такі ситуації і керувати ними; збільшення потенціалу сім'ї; робота в суспільстві щодо подолання гендерних стереотипів.

Вторинна соціально-педагогічна профілактика є, в основному, груповою. За мету вторинна профілактика має зміну малоадаптивного дисфункціонального стану обдарованої дитини на адаптивний через зміну ставлення до себе, до оточуючих, до навчання, сім'ї, а також формування досвіду поведінки в кризових ситуаціях. Вторинна профілактика спрямована на обдарованих учнів «груп ризику» і передбачає своєчасне їх виявлення та надання соціальної підтримки і допомоги в напрямках: формування знань, життєвих умінь і навичок, формування поняття про установи та організації, які допомагають сім'ям у кризі, потерпілим від насильства, про способи потрапляння в ситуації кризи, насильства; зміна ставлення до себе, свого місця у суспільстві, усвідомлення своїх прав, цінностей життя і своєї ролі в ньому тощо.

Третинна соціально-педагогічна профілактика спрямована на втручання щодо захисту прав обдарованого учня та його інтеграцію в суспільство в період кризи. Третинна профілактика передбачає виявлення причин та особливостей кризи обдарованого учня, а також усунення цих причин. Третинна профілактика є індивідуальною й передбачає тривалу роботу з особистістю, комплекс соціальних послуг для неї (Трубавіна, 2009).

Змістом *первинної профілактики* адресатом є широка аудиторія, відбувається просування цінностей здоров'я і життя шляхом розробки та впровадження різних освітніх програм, спрямованих на підвищення обізнаності про суїцид (серед батьків, педагогів, дитячого колективу, самих обдарованих дітей). *Вторинна профілактика* спрямована конкретно на обдарованих учнів, в оточенні яких ця спроба була, чи в них самих є

схильність і наміри суїциду. Основна мета – допомогти особистості знайти вихід із кризової ситуації, подолати дистрес, у стані якого вона перебуває. *Третинна профілактика* адресована самій обдарованій дитині, її близькому оточенню, якщо спроба суїциду вже відбулася, її мета – допомогти близькому оточенню пережити цю подію, використовувати адекватні способи опанувати себе і взяти під контроль трагічну ситуацію, оскільки суїцидальну кризу ще не подолано.

Окрім традиційної моделі, існують моделі, де робота соціального педагога з профілактики суїцидальної поведінки розглядається в межах **чотирьох рівнів**: загального та спеціального: первинного, вторинного і третинного (Максимова, 2015). У межах цієї моделі завданням *загальної профілактики* є сприяння успішній соціальній адаптації учнів, підвищення групової згуртованості дитячих колективів, створення позитивного психологічного клімату. На етапі загальної профілактики рекомендовано проводити заходи, спрямовані на адаптацію учасників освітнього процесу до умов навчального закладу, формуючи (підсилюючи вже існуючі) антисуїцидальні бар'єри.

Первинна профілактика суїциду здійснюється стосовно дітей і підлітків «групи ризику», до якої відносяться й обдаровані учні. Не можна стверджувати, що ці діти обов'язково будуть реалізовувати суїцидальні наміри, проте, враховуючи комплекс суїцидальних факторів, необхідно стосовно цієї групи дітей здійснювати профілактичні дії. У першу чергу соціальному педагогу необхідно провести комплекс заходів, що сприятимуть підвищенню компетентності педагогів і батьків стосовно розпізнавання маркерів суїцидального ризику та надати підтримку обдарованим учням, які опинились у складній життєвій ситуації. Кожен окремий випадок необхідно оцінити з точки зору складності, вирішити питання залучення інших спеціалістів, розподілити відповідальність, визначити приблизні терміни, в які будуть вирішені проблеми обдарованої дитини.

Вторинна профілактика суїцидальної поведінки здійснюється з групою учнів, які знаходяться у складних життєвих обставинах і проявляють опосередковано (через записки, записи у щоденнику, малюнки, спілкування в соціальних мережах) чи прямо говорять про суїцидальні наміри. Основна її мета – запобігання суїциду. Насамперед необхідно оцінити ризик самогубства. Залежно від рівня такого ризику необхідно застосовувати відповідні дії та стратегію. Для педагогів необхідно

організувати індивідуальні та групові консультації з метою розробки стратегії взаємодії з «групою ризику» на період подолання кризової ситуації. Для батьків – індивідуальні консультації. У випадку необхідності надання психотерапевтичної чи медичної допомоги родині треба надати необхідну інформацію: номери телефонів, адреси, умови надання допомоги тощо.

Третинна профілактика суїциду передбачає заходи, які б знизили наслідки та зменшили вірогідність парасуїциду, соціальну та психологічну реабілітацію суїцидента та його соціального оточення. Здійснюється вона з тими учнями, які здійснили спробу суїциду, оскільки за умови збереження джерела болю (фрустрації, конфлікту тощо) учень може здійснити другу спробу «втечі» від проблеми. Найбільш небезпечним періодом вважаються 1–3 тижні після суїцидальної спроби. Завданням роботи соціального працівника на цьому етапі є отримання інформації стосовно конфліктної ситуації; ступеня фіксованості суїцидальних тенденцій; ставлення до здійсненої спроби з метою передбачення подальшого розвитку подій.

Надання соціально-психологічної допомоги, підтримки в ситуації, яка може обернутися суїцидальною дією, входить до репертуару професійних умінь соціального педагога / соціального працівника (Каневський, 2014, с. 160–161). Тому основними *функціями* соціального педагога в соціально-педагогічній профілактиці суїцидальної поведінки є регулятивно-попереджувальна, забезпечувальна, охоронно-захисна, виховна, корекційна, функція контролю.

Виходячи з викладеного, функцій, змісту і рівнів соціально-педагогічної профілактики суїцидів обдарованої дитини виокремлюють такі її завдання для соціального педагога в закладі загальної середньої освіти:

- моніторинг, діагностика, аналіз і прогноз явищ (процесів, чинників, причин, умов), які провокують суїцидальну поведінку;
- вивчення специфічних особливостей життєдіяльності обдарованого учня, схильного до суїцидальної поведінки, які призводять до особистісної деформації і формують мотивацію суїцидальної поведінки;
- вивчення сім'ї дитини і постійний контакт з нею в інтересах дитини;
- усунення чи обмеження впливу негативних чинників, які провокують морально-психічну деформацію особистості; підсилення позитивних чинників в інтересах дитини;

– постійне виявлення обдарованих учнів, схильних до суїцидальної поведінки; системна робота з проблеми з усіма суб'єктами освітнього процесу, діалог з ними в інтересах дитини;

– активний профілактичний вплив на зазначену категорію дітей, включаючи вплив на негативні чинники безпосереднього соціального оточення (мікросередовища) обдарованого учня, формування стресостійкості, емоційного інтелекту в дітей та їхнього оточення, батьків, педагогів, дружнього до дитини освітнього середовища, протидію булінгу в освітньому середовищі;

– батьківська просвіта щодо усвідомленого батьківства, культуру здоров'я, здоров'язбережувальні та здоров'ярозвивальні технології, щастя дитини як критерію якості її життя, про роль і значення щасливого дитинства в житті дитини;

– засвоєння і реалізація на практиці всіма педагогічними працівниками норм педагогічної етики;

– здійснення соціального загартування обдарованої дитини методом проб під контролем і наглядом батьків і педагогів;

– індивідуальна профілактика, яка реалізується за допомогою корегуючого, регулюючого, стримуючого впливу соціального педагога, спрямованого на конкретні прояви суїцидальної поведінки і чинники, які її спричиняють;

– розвиток самостійності, творчого підходу до вирішення проблем, щастя дитини, увага до її внутрішнього світу.

Умовами успіху соціально-педагогічної профілактичної діяльності щодо суїцидів дітей є комплексність, послідовність, диференційованість, своєчасність профілактичних заходів (Максименкова, 2013, с. 79, системність і поєднання напрямів та форм роботи. Загалом соціально-педагогічна профілактика суїцидальної поведінки обдарованих учнів включає у себе системні дії, які формують стресостійкість особистості, передбачають моніторинг стану обдарованої дитини щодо її схильності до суїцидальної поведінки, здійснення комплексних заходів, використання певних способів і засобів профілактичного впливу, добір і вибір яких залежить від індивідуальної ситуації дитини, що склалася, з урахуванням впливу на неї сім'ї, найближчого оточення та суспільства в цілому.

Висновки. Отже, ситуаціями, які можуть провокувати суїцидальну поведінку обдарованих учнів, є конфлікти і проблеми в їх особистісній, навчальній сфері, сімейних відносинах, стан психічного і фізичного

здоров'я, матеріально-побутові труднощі тощо. Специфіка скоєння обдарованими учнями суїцидів полягає в наявності таких характеристик як: несподівана невдача, нездатність пережити почуття образи, сорому, почуття провини перед батьками, ставлення до своїх рішень як до єдино правильних, уражене самолюбство, втрата уваги, нерозділена любов, постановка завищених цілей, завищені вимоги з боку батьків, непереносимість ситуації програшу тощо.

Соціально-педагогічний профілактичний вплив на обдарованих учнів може здійснюватися у межах декількох рівнів. Традиційною моделлю профілактики суїцидальної поведінки обдарованих учнів є модель за рівнями: превенція (первинна профілактика), інтервенція (вторинна профілактика) та поственція (третинна профілактика). Існує також чотирирівнева модель: загальний та спеціальний (первинний, вторинний, третинний рівні), яка доповнює попередню. У межах реалізації цих моделей загальні заходи соціально-педагогічного профілактичного впливу спрямовані на широку аудиторію (на всіх учнів у закладі загальної середньої освіти) і передбачають просування цінностей здоров'я і життя шляхом розробки та впровадження різних освітніх та індивідуальних соціально-педагогічних програм, заходів, які спрямовані на підвищення обізнаності про суїцид. Серед спеціальних заходів соціально-педагогічного профілактичного впливу (спрямованих безпосередньо на обдарованих учнів) виокремлюється індивідуальна профілактика, яка реалізується за допомогою корегувального, регулювального, стримульовального впливу, спрямованого на конкретні прояви суїцидальної поведінки і чинники, що її провокують. Ефективність профілактичних заходів забезпечується їх комплексністю, послідовністю, диференційованістю і своєчасністю.

Перспективами подальших досліджень є розробка методик профілактики різних рівнів суїцидальної поведінки обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти.

Список літератури

- Артемонова, Е. Г. (2014). Детская одаренность и самореализация без дезадаптации. В Тоболкина И. Н., Ремез О. В. (Ред.) *Создание интегрированного образовательного пространства для развития детской одаренности: детский сад – школа – университет (Томск, 30–31 октября 2014 г.): матер. Всерос. науч.-практ. конфер. В 5-х частях. Ч. IV : Педагогика одаренности: Региональные практики* (с. 12-17). Томск : Томский ЦНТИ.
- Безпалько, О. В. (2009). *Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі*. Київ: Центр навчальної літератури.
- Васищева, С. А., Кобизь, Т. Н., Кочергина, Г. Д., & Полякова, И. Ю. (2017). *Профилактика суицидального поведения несовершеннолетних*. Смоленск: ГАУ ДПО СОИРО.
- Габрієлян, А. Е. (2019). Профілактика суїцидальної поведінки підлітків. *Шкільному психологу. Усе для роботи*, 2(122). Отримано з: <http://journal.osnova.com.ua/article/72040>.
- Грушинська, Н. (2018, 26 березня). Запах самогубства. Отримано з: <https://economistua.com/zapah-samogubstva/>.
- Журавель, Т. В. (2013). Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності. У О. В. Безпалько (Ред.), *Соціальна педагогіка* (сс. 85-101). Київ: Академвидав.
- Каневський, В. І. (2014). *Суїцидологія в соціальній роботі*. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили.
- Катилевская, Ю. А., Тинькова, Е. Л. (2016). Антропологический подход к проблеме одаренности детей: психолого-педагогический и психофизиологический аспекты. *КАНТ. Педагогические науки*, 3(20), 29-33.
- Клікунас, П., Шиліна, А. А. (2017). Шляхи попередження та причини самогубства серед дітей та підлітків. У *Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора С. П. Бочарової (30 березня 2017 р., м. Харків, Україна)* (с. 139-141). Харків: ХНУВС.
- Ковальчук, Л. Г. (2014). Нові виклики соціально-педагогічної роботи у зв'язку із соціально-політичною ситуацією в Україні: соціально-правовий аспект. У Н. П. Бочкор, Є. В. Дубровська, О. В. Залеська (Ред.). *Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період* (с. 13-15). Київ: МЖПЦ "Ла Страда-Україна".
- Коцуба, А. Е., Курышкина, Т. Ю. (2016). Особенности проявления синдрома отличника. *Социальные явления*, 6, 110-115.
- Максименкова, Л. И. (2013). *Психолого-педагогическое сопровождение детей и подростков, находящихся в кризисной ситуации*. Псков: Псковский государственный университет.
- Максимова, Н. А. (2015). Методичні рекомендації з організації та проведення заходів до Всесвітнього дня запобігання суїциду. Отримано з: https://www.iasp.info/wspd/pdf/2015/2015_wspd_ukraine.pdf

- Паук, М. М. (2011). Соціально-психологічні особливості феномену суїцидальності в сучасних підлітків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Педагогіка, соціальна робота, 20*, 99-101.
- Петрова, Е. Г., & Холина, О. А. (2012). Проблема суїцидального поведіння в молодіжній середі. *Вестник Таганрогского государственного педагогического института. Гуманитарные науки. Специальный выпуск, 1*, 155-159.
- Проскурня, А. С. (2019). *Типологічні особливості перфекціонізму як детермінанти виникнення афективних розладів*. (Дис. канд. психол. наук). Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, Київ.
- Тисячна, Ю. В. (2012). Соціально-психологічна характеристика суїцидальної поведінки серед дітей та підлітків. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна", 5*, 200-204.
- Трубавіна І. М. (2010). Аналіз існуючих у практиці підходів до профілактики правопорушень у дітей в Україні (педагогічний аспект). *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України, 3*. Отримано з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2010_3_14.
- Трубавіна І. М. (2016). Методичні рекомендації щодо вибору методів, форм і методик профілактики конфліктів у навчальному закладі. У *Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект* (сс. 91-97). Київ: ФОП Стеценко В. В.
- Трубавіна, І. М. (2009). *Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю*. (Дис. д-ра пед. наук). Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харків.
- Трубавіна, І. М. (2019). Теоретичні основи і сутність школи, дружньої до дитини, як засіб протидії жорстокості і булінгу в закладах середньої освіти. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки, 1(1)*, 117-131.
DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2019-1\(324\)-1-117-131](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2019-1(324)-1-117-131)
- Удовенко, М. А. (2014). Методика формування здоров'язбережувальної компетентності учнів початкової школи у процесі вивчення "Основ здоров'я". *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи, 43*, 238-246.
- Ушмарова, В. В. (2014). Сучасні тенденції формування готовності вчителів початкової школи до роботи зі здібними та обдарованими учнями. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи, 42*, 141-148.
- Шевців, З. М. (2012). *Основи соціально-педагогічної діяльності*. Київ: Центр учбової літератури.
- Aslan, S., & Yukay-Yuksel, M. (2018). An investigation of the relationship between social behavior characteristics and self-perceptions of gifted children in primary school. *Journal for the Education of Gifted Young Scientists, 6(1)*, 17-42.
DOI: <http://dx.doi.org/10.17478/JEGYS.2018.71>
- Uçar, F. M., Uçar, M. B., & Çalışkan, M. (2017). Investigation of gifted students' problem-solving skills. *Journal for the Education of Gifted Young Scientists, 5(3)*, 15-28.
DOI: <http://dx.doi.org/10.17478/JEGYS.2017.61>
- World Health Organization. *Ukraine. Statistics*. Retrieved from: <https://www.who.int/countries/ukr/en/>

REFERENCES

- Artemonova, E. G. (2014). Detskaja odarjonnost' i samorealizacija bez dezadaptacii [Children's giftedness and self-realization without maladaptation]. V Tobolkina I. N. & Remez O. V. (Red.) *Sozdanie integrirovannogo obrazovatel'nogo prostranstva dlja razvitija detskoj odarennosti: detskij sad – shkola – universitet (Tomsk, 30–31 oktjabrja 2014 g.): materialy Vserossijskoj nauchno-prakticheskoj konferencii. V 5-i chastjah. Ch. IV : Pedagogika odarennosti: Regional'nye praktiki* [Creation of an integrated educational space for the development of children's giftedness: kindergarten – school – university (Tomsk, October 30–31, 2014): materials of the All-Russian scientific and practical conference. In 5 parts. Part IV: Pedagogy of Giftedness: Regional Practices] (pp. 12-17). Tomsk : Tomskij CNTI. [in Russian]
- Bezpalco, O. V. (2009). *Sotsialna pedahohika: skhemy, tablytsi, komentari* [Social pedagogy, charts, tables, comments]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury. [in Ukrainian]
- Vasiceva, S. A., Kobiz', T. N., Kochergina, G. D., & Poljakova, I. Ju. (2017). *Profilaktika suicidal'nogo povedenija nesovershennoletnih* [Prevention of suicidal behavior in minors]. Smolensk: GAU DPO SOIRO. [in Russian]
- Habriielian, A. E. (2019). Profilaktyka suitsydalnoi povedinky pidlitkiv [Prevention of adolescents' suicidal behavior]. *Shkilnomu psykholohu. Use dlja roboty* [School psychologist. Everything for work], 2(122). Retrieved from: <http://journal.osnova.com.ua/article/72040>. [in Ukrainian]
- Hrushchynska, N. (2018, 26 bereznia). Zapakh samohubstva [The smell of suicide]. Retrieved from: <https://economistua.com/zapah-samogubstva/>. [in Ukrainian]
- Zhuravel, T. V. (2013). Sotsialna profilaktyka yak napriam sotsialno-pedahohichnoi diialnosti [Social prevention as a direction of socio-pedagogical activity]. In O. V. Bezpalco (Ed.), *Sotsialna pedahohika* [Social pedagogy] (pp. 85-101). Kyiv: Akademvydav. [in Ukrainian]
- Kanevskyi, V. I. (2014). *Suitsydolohiia v sotsialnii roboti* [Suicidology in social work]. Mykolaiv: Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly. [in Ukrainian]
- Katilevskaja, Ju. A., & Tin'kova, E. L. (2016). Antropologicheskij podhod k probleme odarennosti detej: psihologo-pedagogicheskij i psihofiziologicheskij aspekty [Anthropological approach to the problem of gifted children: psychological, pedagogical and psychophysiological aspects]. *KANT. Pedagogicheskie nauki* [Pedagogical sciences], 3(20), 29-33. [in Russian]
- Klikunas, P., & Shylina, A. A. (2017). Shliakhy poperedzhennia ta prychyny samohubstva sered ditei ta pidlitkiv [Ways of prevention and causes of suicide among children and adolescents]. U *Osobystist, suspilstvo, zakon: psykholohichni problemy ta shliakhy yikh rozviazannia: zbirnyk tez dopovidei Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoj pamiaty profesora S. P. Bocharovoi (30 bereznia 2017 r., m. Kharkiv, Ukraina)* [Personality, society, law: psychological problems and ways to solve them: a collection of abstracts of the International scientific-practical conference dedicated to the memory of Professor S. P. Bocharova (March 30, 2017, Kharkiv, Ukraine)] (pp. 139-141). Kharkiv: KhNUVS. [in Ukrainian]
- Kovalchuk, L. H. (2014). Novi vyklyky sotsialno-pedahohichnoi roboty u zviazku iz sotsialno-politychnoiu sytuatsiieiu v Ukraini: sotsialno-pravovyi aspekt [New Challenges of Socio-Pedagogical Work in Relation to the Socio-Political Situation in Ukraine: The Socio-Legal Aspect]. U N. P. Bochkor, Ye. V. Dubrovska, O. V. Zaleska (Eds.).

- Sotsialno-pedahohichna ta psykholohichna robota z ditmy u konfliktnyi ta postkonfliktnyi period* [Socio-pedagogical and psychological work with children in conflict and post-conflict period]. (pp. 13-15). Kyiv: MZhPTs "La Strada-Ukraine". [in Ukrainian]
- Kocuba, A. E., & Kuryshkina, T. Ju. (2016). Osobennosti proiavlenija sindroma otlichnika [Features of the manifestation of excellent student syndrome]. *Social'nye iavlenija* [Social phenomena], 6, 110-115. [in Russian]
- Maksimenkova, L. I. (2013). *Psihologo-pedagogicheskoe soprovozhdenie detej i podrostkov, nahodjashhihsja v krizisnoj situacii* [Psychological and pedagogical support of children and adolescents in crisis]. Pskov: Pskovskij gosudarstvennyj universitet. [in Russian]
- Maksymova, N. A. (2015). *Metodychni rekomendatsii z orhanizatsii ta provedennia zakhodiv do Vsesvitnoho dnia zapobihannia suitsydu* [Guidelines for organizing and conducting World Suicide Prevention Day activities]. Retrieved from: https://www.iasp.info/wspd/pdf/2015/2015_wspd_ukraine.pdf. [in Ukrainian]
- Pauk, M. M. (2011). Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti fenomenu suitsydnosti v suchasnykh pidlitkiv [Socio-psychological features of the phenomenon of suicidality in modern adolescents]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Ser.: Pedahohika, sotsialna robota* [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Ser.: Pedagogy, social work], 20, 99-101. [in Ukrainian]
- Petrova, E. G., & Holina, O. A. (2012). Problema suicidal'nogo povedenija v molodjozhnoj srede [The problem of suicidal behavior among youth]. *Vestnik Taganrogs'kogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo instituta. Gumanitarnye nauki. Special'nyj vypusk* [Bulletin of the Taganrog State Pedagogical Institute. Humanitarian sciences. Special issue], 1, 155-159. [in Russian]
- Proskurnia, A. S. (2019). *Typolohichni osoblyvosti perfektsionizmu yak determinanty vynykennia afektyvnykh rozladiv*. (Dys. kand. psykol. nauk) [Typological peculiarities of perfectionism as a determinant of affective disorders (Thesis for a Degree Candidate of Psychological Sciences)]. Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy, Kyiv. [in Ukrainian]
- Tysiachna, Yu. V. (2012). Sotsialno-psykholohichna kharakterystyka suitsydnosti povedinky sered ditei ta pidlitkiv [Socio-psychological characteristics of suicidal behavior among children and adolescents]. *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnyts'koho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu "Ukraina"* [Collection of scientific works of the Khmelnytsky Institute of Social Technologies of the University "Ukraine"], 5, 200-204. [in Ukrainian]
- Trubavina, I. M. (2010). Analiz isnujuchykh u praktytsi pidkhodiv do profilaktyky pravoporushen u ditei v Ukraini (pedahohichnyi aspekt) [Analysis of existing approaches to the practice of offenses prevention in children in Ukraine (pedagogical aspect)]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy* [Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine], 3. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2010_3_14. [in Ukrainian]
- Trubavina, I. M. (2016). Metodychni rekomendatsii shchodo vyboru metodiv, form i metodyk profilaktyky konfliktiv u navchalnomu zakladi [Guidelines on the choice of methods, forms and methods of conflict prevention in an educational institution]. In *Rozbudova myru. Profilaktyka i vyrishennia konfliktu z vykorystanniam mediatsii: sotsialno-pedahohichnyi aspekt* [Building peace. Conflict prevention and resolution using

- mediation: socio-pedagogical aspect] (pp. 91-97). Kyiv: FOP Stetsenko V. V. [in Ukrainian]
- Trubavina, I. M. (2009). *Teoretyko-metodychni osnovy sotsialno-pedahohichnoi roboty z simieiui*. (Dys. d-ra ped. nauk) [*Theoretical and methodological foundations of social and pedagogical work with the family*. (Thesis for a Degree Doctor of Pedagogical Sciences)]. H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv. [in Ukrainian]
- Trubavina, I. M. (2019). Teoretychni osnovy i sutnist shkoly, druzhnoi do dytyny, yak zasib protydii zhorstokosti i bullinhu v zakladyakh serednoi osvity [Theoretical foundations and substance of a child-friendly school as a means of combating cruelty and bullying in secondary education]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky* [Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University. Pedagogical sciences], 1(1), 117-131. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2019-1\(324\)-1-117-131](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2019-1(324)-1-117-131) [in Ukrainian]
- Udovenko, M. A. (2014). Metodyka formuvannia zdoroviazberezhualnoi kompetentnosti uchniv pochatkovoї shkoly u protsesi vyvchennia "Osnov zdorovia" [Methods of formation of health-saving competence of elementary school students in the process of studying "Fundamentals of health"]. *Zasoby navchalnoi ta naukovo-doslidnoi roboty* [Means of educational and research work], 43, 238-246. [in Ukrainian]
- Ushmarova, V. V. (2014). Suchasni tendentsii formuvannia hotovnosti vchyteliv pochatkovoї shkoly do roboty zi zdibnymy ta obdarovanymy uchniamy [Current Trends in Forming Primary School Teachers' Readiness to Work with Capable and Gifted Students]. *Zasoby navchalnoi ta naukovo-doslidnoi roboty* [Means of educational and research work], 42, 141-148. [in Ukrainian]
- Shevtsiv, Z. M. (2012). *Osnovy sotsialno-pedahohichnoi diialnosti* [Fundamentals of social and pedagogical activity]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian]
- Aslan, S., & Yukay-Yuksel, M. (2018). An investigation of the relationship between social behavior characteristics and self-perceptions of gifted children in primary school. *Journal for the Education of Gifted Young Scientists*, 6(1), 17-42. DOI: <http://dx.doi.org/10.17478/JEGYS.2018.71>
- Uçar, F. M., Uçar, M. B., & Çalışkan, M. (2017). Investigation of gifted students' problem-solving skills. *Journal for the Education of Gifted Young Scientists*, 5(3), 15-28. DOI: <http://dx.doi.org/10.17478/JEGYS.2017.61>
- World Health Organization. Ukraine. Statistics. Retrieved from: <https://www.who.int/countries/ukr/en/>.

Трубавіна Ірина Миколаївна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри загальної педагогіки та
педагогіки вищої школи ХНПУ імені
Г. С. Сковороди,
каб. 316-В,
вул. Валентинівська, 2, Харків, Україна
61168
Тел. +380572681678
ORCID ID [0000-0003-1057-430X](https://orcid.org/0000-0003-1057-430X)
e-mail: trubavina@gmail.com

Байдала Вікторія Вікторівна
доцент кафедри англійської мови
Харківського національного
педагогічного університету імені
Г. С. Сковороди
вул. Алчевських, 29, м. Харків,
Харківська область, Україна, 61002
Тел. +38(096) 59 09 389
ORCID ID 0000-0002-6009-055X
e-mail: baidala.vv@hnpu.edu.ua

Iryna Trubavina,
doctor of pedagogical sciences, professor,
professor of department of Global pedagogic
and Higher Schools Pedagogik of
H. S. Skovoroda Kharkiv National
Pedagogical University,
Room 315-V,
2, Valentynivska Str, Kharkiv, Ukraine 61168
Тел. +380572681678
ORCID ID [0000-0003-1057-430X](https://orcid.org/0000-0003-1057-430X)
e-mail: trubavina@gmail.com

Viktoriiia Baidala
PhD in education, Associate Professor of
English Language Chair, H.S. Skovoroda
Kharkiv National Pedagogical University.
29, Alchevskyh (Artema) Str.,
Kharkiv, Ukraine, 61002

Tel. +38(096) 59 09 389
ORCID ID 0000-0002-6009-055X
e-mail: baidala.vv@hnpu.edu.ua